

Etnik Milliyetçiliğin İnşasında Seçilmiş Travma: Bosna-Hersek Savaşı**Chosen trauma in the construction of ethnic nationalism:****The Bosnia and Herzegovina War****Özlem Özdeşim SUBAY ***

Pamukkale Üniversitesi, oikiz@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7596-3069

* Sorumlu Yazar/Responsible Author

Article Info:

Date Submitted: 24 February 2026
Date Revised: 08 April 2026
Date Accepted: 26 May 2026

Makale Bilgisi:

Geliş Tarihi: 24 Şubat 2026
Düzeltilme Tarihi: 08 Nisan 2026
Kabul Tarihi: 26 Mayıs 2026

Abstract

Ethnic nationalism is of significant importance in terms of the transformation of collective identity—constructed around language, religion, and shared historical narratives—into a tool for political mobilization. Within the psychoanalytic literature examining large-group identity, the concept of “chosen trauma” developed by Vamik Volkan explains the identity-constituting function of historical ruptures in social memory. This study analyzes ethnic nationalism from a psychoanalytic perspective within the context of the 1992–1995 Bosnia-Herzegovina War. The Bosnian War is evaluated within the framework of systematic violence practices targeting the existence of a specific community. The internalization of trauma at a collective level, the inability to complete the mourning process, and the intergenerational transmission of traumatic experiences are examined through psychoanalytic analysis. The study reveals that chosen trauma has become a powerful psychological resource fueling ethnic nationalism and that the perception of the “other” is reproduced through political discourse.

Keywords: Political Psychology, Ethnic Nationalism, Chosen Trauma, Collective Memory, Bosnian War.

JEL codes: Z00, Z10, Z19.

Öz

Etnik milliyetçilik, dil, din ve ortak tarih anlatıları etrafında inşa edilen kolektif kimliğin siyasal mobilizasyon aracına dönüşmesi bakımından önem taşımaktadır. Büyük grup kimliğini inceleyen psikanalitik literatürde, Vamik Volkan’ın geliştirdiği “seçilmiş travma” kavramı, tarihsel kırılmaların toplumsal bellekteki kimlik kurucu işlevini açıklamaktadır. Bu çalışma, 1992–1995 Bosna-Hersek Savaşı bağlamında etnik milliyetçiliği psikanalitik bir perspektifle analiz etmektedir. Bosna Savaşı, belirli bir topluluğun varlığını hedef alan sistematik şiddet pratikleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Travmanın kolektif düzeyde içselleştirilmesi, yas sürecinin tamamlanamaması ve travmatik deneyimlerin kuşaklar arası aktarımı psikanalitik çözümleme yoluyla incelenmektedir. Çalışma, seçilmiş travmanın etnik milliyetçiliği besleyen güçlü bir psikolojik kaynak hâline geldiğini ve “öteki” algısının siyasal söylem aracılığıyla yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik Psikoloji, Etnik Milliyetçilik, Seçilmiş Travma, Kolektif Bellek, Bosna Savaşı.

JEL kodları: Z00, Z10, Z19.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem: Ethnic nationalism becomes politically salient when collective identity—constructed around language, religion, and shared historical narratives—transforms into a mechanism of political mobilization. The modernist literature emphasizes the socially constructed character of nations (Anderson, 1995; Gellner, 1983), while ethno-symbolist approaches underline the role of myths, memories, and historical continuity in sustaining collective identity (Smith, 2016). In conflict settings, however, identity formation is shaped not only by structural factors but also by psychological processes rooted in collective memory.

Within the psychoanalytic literature on large-group identity, the concept of “chosen trauma” explains how historical catastrophes become constitutive elements of collective identity (Volkan, 1997). This study examines the construction of ethnic nationalism during the 1992–1995 Bosnian War through a political psychology framework.

Research Questions: The study seeks to explain how ethnic nationalism in the Bosnian context can be interpreted through a psychoanalytic lens. It investigates how chosen trauma contributes to the persistence and reproduction of nationalist narratives and how systematic violence consolidates large-group identity. It further explores how unresolved mourning and the transmission of traumatic memory reinforce exclusionary perceptions of the “other” in post-conflict political discourse (Volkan, 2000, 2004).

Literature Review: Theories of nationalism commonly emphasize print capitalism, modernization, and political centralization (Anderson, 1995; Gellner, 1983). Ethno-symbolist perspectives highlight the mobilizing power of shared myths and memories (Smith, 2016). Complementing these approaches, collective memory theory stresses that societies reconstruct the past in ways that sustain present identities (Halbwachs, 1992).

The psychoanalytic perspective deepens this discussion by focusing on emotional investments in collective identity. According to Volkan (1997, 2000), when a community experiences massive trauma, the event may become a “chosen trauma,” preserved across generations and integrated into large-group identity. If mourning remains incomplete, trauma continues to influence political attitudes and intergroup relations.

Methodology: This study adopts a qualitative and interpretive research design grounded in political psychology. Psychoanalysis problematizes not only the individual’s internal conflicts but also the constitution of the subject within the socio-symbolic order structured by the “other.” (Zupançic, 2022). For this reason, it inherently carries a social and critical perspective. It employs a psychoanalytic framework to analyze the relationship between collective trauma and ethnic nationalism in Bosnia-Herzegovina. Secondary sources and scholarly analyses are examined through key concepts such as large-group identity, incomplete mourning, and transgenerational transmission of trauma (Volkan, 2000).

Result – Conclusion: The findings suggest that the Bosnian War constituted a foundational traumatic rupture in the construction of post-war ethnic nationalism. The systematic targeting of civilian populations transformed the conflict into an existential struggle over identity and survival.

The internalization of trauma and the persistence of incomplete mourning allowed wartime suffering to become symbolically embedded within collective memory (Halbwachs, 1992; Volkan, 1997). Through political discourse, these memories were reframed as markers of collective victimhood and moral legitimacy. Consequently, chosen trauma functions as a powerful psychological resource that sustains ethnic nationalism and sharpens the symbolic boundaries between “self” and “other.”

GİRİŞ

Kimlik, bireysel psikolojiden başlayarak toplumsal düzleme yayılan dinamik ve çok katmanlı bir olgudur. Kimlik inşasında bireyin öznel özellikleri belirleyici olmakla birlikte, bireyi toplumsal ve tarihsel bağlamından bağımsız ele almak eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira bireyin içinde bulunduğu tarihsel koşullar ve toplumsal çevre, grup normlarıyla kurduğu etkileşim aracılığıyla zamanla kolektif bir aidiyet bilinci üretir. Bu bağlamda etnik kimlik, bireyin toplumsal ilişkiler ağı içerisinde geliştirdiği “biz” bilincinin ve paylaşılan grup değerlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Yanık, 2013: 229).

Etnisite, milliyetçilik ve ırkçılık gibi kolektif kimlik biçimlerini açıklamaya yönelik sosyal bilimler literatüründe psikolojik perspektifle açıklayan farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır: psikanalitik yaklaşım, sosyal kimlik kuramı, gerçekçi grup çatışması kuramı, sosyal baskınlık kuramı ve biyopolitik yaklaşım (Houghton, 2018). Politik psikoloji perspektifinden büyük grup kimliğini inceleyen önemli yaklaşımlardan biri, Freudyen geleneğe dayanan ve Vamık Volkan öncülüğünde gelişen psikanalitik yaklaşımdır. Psikanaliz, kuramsal yapısı gereği yalnızca bireysel psikik süreçlere ve mahrem deneyimlere odaklanan bir disiplin değildir; aynı zamanda öznenin “öteki” ile kurduğu ilişki üzerinden toplumsal, nesnel ve eleştirel bir boyut da taşır. Bu yönüyle psikanaliz, öznenin sosyo-simgesel alan içerisindeki konumlanışını ve bu alanla kurduğu çatışmalı ya da kurucu ilişkileri analiz etme imkânı sunmaktadır (Zupançič, 2022: 10). Freud (2010), grup kimliklerinin oluşumunu “küçük farklılıkların narsisizmi” kavramıyla açıklamış; kültürel olarak birbirine yakın toplulukların, kimliklerini koruma kaygısıyla küçük farklılıkları büyütürken düşmanlık ürettiklerini ileri sürmüştür. Bu süreçte “öteki”, bireyin içsel çatışmalarının ve özdeşleşme mekanizmalarının dışsallaştırılmasıyla inşa edilir (Polat, 2023: 177). Kültürel benzerlikler tehdit olarak algılandığında, geçmiş çatışmalar ve seçilmiş travmalar üzerinden ayrımlar keskinleşmekte; grup, kendi değerini yüceltmek adına komşusunu sistematik biçimde ötekileştirmektedir (Subay, 2025).

Tarihte büyük grup kimliklerinin şiddetle kesiştiği en çarpıcı örneklerden biri Yugoslavya’nın parçalanma sürecidir. Parçalanma öncesinde Yugoslavya; Sırlar, Hırvatlar, Slovenyalılar, Karadağlılar, Makedonlar ve 1970’ten itibaren milli kimlik olarak tanınan Bosnalı Müslümanlardan oluşan çok etnili bir yapıya sahipti. Her bir topluluk belirli bir toprak parçasıyla özdeşleşmiş; dil, din ve kültürel farklılıklar siyasal ayrışmanın zeminini oluşturmuştur (Cottam vd., 2017: 400).

Disiplinlerarası bir alan olarak şekillenen politik psikoloji, uluslararası literatürde görece gelişim sürecini sürdürmekte; Türkiye’de ise henüz yeni yeni uygulama ve araştırma alanı bulmaktadır (Kansu ve Tarhan, 2018). Türkiye’de milliyetçilik literatürü ağırlıklı olarak

siyasal, sosyolojik ve tarihsel analizlerle şekillenmiştir. Psikanalitik yöntemi merkeze alan bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve alanda yapılacak sonraki araştırmalar için alternatif bir kuramsal çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ve özellikle 1992–1995 Bosna Savaşı bağlamında etnik milliyetçiliğin nasıl inşa edildiğini politik psikoloji perspektifiyle psikanalitik yaklaşımla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, büyük grup kimliği ve seçilmiş travma kavramları çerçevesinde, kolektif kimliğin şiddetle nasıl iç içe geçtiği ve “öteki”nin nasıl siyasal bir tehdit olarak kurgulandığı incelenecektir.

1. ETNİK MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik, doğası gereği tek başına işlev gören bir olgu olmadığı için tanımlanması güç bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu terim, aslında en kritik ama bir o kadar da hassas halkasını oluşturduğu geniş bir düşünce zincirinin parçasıdır. Milliyetçilik; yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnosantrizm ve şovenizm gibi pek çok farklı kavramla beslenerek zenginleşmiş; ancak aynı zamanda millet, kültür, ırk ve etnisite gibi terimlerle iç içe geçerek belirli bir anlam belirsizliğine bürünmüştür. Söz konusu bu müphemliğin, milliyetçiliğin diğer sosyolojik ve siyasal kavramlarla kurduğu kaçınılmaz ve girift ilişkilerden beslendiği ifade edilmektedir (Ertan ve Örs, 2018: 41).

Milliyetçilik, yalnızca siyasal bir hareket olmanın ötesinde, bireylerin bilincini şekillendiren ve dış dünyayı isimlendirmelerine olanak tanıyan kuşatıcı bir söylem olarak görülmektedir. Bir başka ifadeyle bu kavram; kolektif kimliklerin sınırlarını çizen, gündelik dilden tutumlara kadar pek çok alanı etkisi altına alan bir algılama ve yorumlama çerçevesi olarak nitelendirilmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda milliyetçiliğin, toplumsal gerçekliği anlamlandırma ve bireylerin çevreleriyle olan etkileşimlerini yönlendirme işlevi gördüğü belirtilmektedir (Özkırımlı, 2015: 14). Milliyetçilik, en genel anlamıyla, ortak tarihsel deneyimler, dil, coğrafya ve kültürel referanslar etrafında şekillenen bir toplulukla kurulan aidiyet ve özdeşleşme biçimidir. Her milliyetçi hareket zorunlu olarak bağımsız bir ulus-devlet kurma amacını taşımayabilir; ancak çağdaş uluslararası sistemde kendi kaderini tayin hakkının normatif bir üstünlük kazanmış olması, pek çok milliyetçi hareketi siyasal egemenliğe ve devletleşmeye yönelten temel motivasyonlardan biri hâline getirmiştir (Searle-White, 2001: 3).

Smith (2016), milliyetçiliği doğru analiz edebilmek için modern ulusların kökenindeki etnik kimliklerin mutlaka incelenmesi gerektiğini savunmuştur; zira bu tarihsel arka plan dışlandığında millet kavramının özü anlaşılamamıştır. Günümüz uluslarının büyük bir kısmının temelinde etnik unsurların harmanlandığı bir yapı yer almış ve milletleşme sürecinin ancak yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içerisinde olgunlaştığı vurgulanmıştır. Smith'e (2016: 32) göre millet; ortak bir vatani, kolektif mitleri ve tarihsel belleği paylaşan, aynı zamanda bütünleşik bir kamu kültürüne, ekonomik birliğe ve ortak yasal haklara sahip olan bir insan topluluğu olarak tanımlanmıştır.

Modern sosyal bilimciler, milliyetçiliği etnik kimlik ile devlet yapısı arasında kurulan özel bir bağ olarak tanımlamış; bu doğrultuda milliyetçiliklerin, belirli bir grubun devlet yönetiminde hâkim olması gerektiğini savunan etnik ideolojiler olduğu ifade edilmiştir (Eriksen, 2004: 152). Özellikle modernist yaklaşımı benimsemeyen kuramcılar, tüm milletlerin ve milliyetçi akımların tarihsel köken itibarıyla etnik bir temele dayandığını ileri sürmüşlerdir. Bu

teorisyenlere göre milletler, zamanla mevcut etnik sınırlarını genişletseler veya daha büyük siyasi yapılar içinde farklı unsurlarla birleşseler dahi, toplumsal motivasyonlarını ve hareket kabiliyetlerini kendi özgün soyları ile köklü tarihlerinden almaya devam etmişlerdir (Smith, 2016:143).

Etnosembolizm, modern ulusların inşasında tarihsel sürekliliği merkeze alarak, milliyetçiliği ne modernistlerin iddia ettiği gibi köksüz bir "icat" ne de primordiyalistlerin savunduğu gibi "biyolojik bir kader" olarak görür. Bu yaklaşıma göre modern ulus, tarihsel süreçten süzülüp gelen mitler, ortak anılar ve kolektif semboller kümesinin (etnik çekirdek) modern şartlara uyarlanmış bir formudur; yani uluslaşma süreci, geçmişin kültürel mirasını referans alarak bu mirası toplumsal bir gerçekliğe dönüştürür. Dolayısıyla, etnik bağların gücü genetik bir zorunluluktan değil, nesiller boyu aktarılan sembolik anlam dünyasından beslenir ve bu durum modern ulusu tarihsel kökenlerinden koparılamaz bir bütün haline getirir (Güler vd., 2019: 1283).

Etnik ve ırksal kimlikler, bireylerin dünyayı anlamlandırma süreçlerinde başvurdukları toplumsal kategorilerdir; ancak bu kimlikler Brubaker'ın (2004) eleştirdiği biçimde "şeyleştirilerek" değişmez ve nesnel varlıklar gibi algılandığında, gruplar arasındaki farklılıklar katılaşıp ve sınırlar keskinleşmektedir. Bu tür bir özcü yaklaşım, öznel ve tarihsel olarak inşa edilmiş aidiyetleri doğal ve mutlak gerçeklikler hâline getirerek "öteki" ile kurulan ilişkiyi çatışmacı bir zemine taşımaktadır.

Etnik çatışmaların kökeninde yer alan kimlik algıları, yerleşik önyargılar, toplumsal hafıza ve anlatılar, kitleler üzerinde güçlü bir duygu üretim mekanizmasını harekete geçirmektedir. Duygular, dış dünyadan gelen uyaranlarla şekillenseler de aslında birer tutum bileşeni olarak bilişsel bir temele dayanmaktadır. Bu bağlamda, geçmişte tecrübe edilen duygusal süreçlerin, bireylerin ve toplumların hem bugünkü hem de gelecekteki tavırlarını belirlediği görülmüştür. Neticede duyguların, gruplar arasındaki tutumların keskinleşmesine ve kutuplaşmasına zemin hazırlayan, grup düzeyindeki psikolojik dinamikleri tetiklediği ifade edilmiştir (McDoom, 2012).

2. SEÇİLMİŞ TRAVMA

Travma kavramı, bir bireyin hem ruhsal dünyasını hem de fiziksel varlığını sarsan, onu derinden inciten ve yaralayan her türlü yıkıcı olayı tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu durum, kişinin güvenlik duygusunu yok ederek kendisini ve dünyayı algılayış biçimini kökten değiştiren bir etkiye sahiptir (Kokurcan ve Özsan, 2012: 20). Toplumlara yönelik kasıtlı şiddet, sadece fiziksel zarar vermez; insanın yaşama sevincini ve güven duygusunu temelinden sarsmaktadır. Bu ağır tecrübeler sadece zihinde bir anı olarak kalmamakta, bedene ve ruhun derinliklerine kazınmaktadır. Kişi o anları; bazen bir koku, bazen bir ses veya bir görüntüyle tekrar tekrar yaşamaktadır. Volkan'a (2000) göre, eğer bu acılar yas tutulup bitirilmezse, travma toplumsal bir miras haline gelmektedir. Acı ve öfke; törenler, anlatılan hikayeler ve günlük alışkanlıklarla çocuklara ve torunlara aktarılmaktadır. Yeni kuşaklar, hiç yaşamadıkları bu acıları kendi kimliklerini korumak ve geçmişin hesabını sormak için bir görev gibi üstlenirler. Böylece travma, o grubun kimliğinin vazgeçilmez bir parçası olarak her an canlı kalmaya devam etmektedir (Zara, 2018).

Travmatik belleğin oluşması için olayların bizzat tecrübe edilmesi gerekmez; bireylerin bir araya gelerek o anıları canlı tutması ve unutturmaması yeterli görülmektedir. Maurice Halbwachs (1992), bireysel ve toplumsal hafızanın birbirinden ayrılamayacağını, her ikisinin de aynı kolektif sürecin parçası olduğunu savunmaktadır. Bu sistemde hafızanın asıl taşıyıcısı grup üyeleridir. Halbwachs'ın (1992: 38-43) "üye-hatırlama-anımsama" kavramları çerçevesinde, tarihsel hafıza olaylara şahsen tanıklık etmemiş yeni kuşaklara, eski üyelerin anlatımları ve ortak hatırlama pratikleri aracılığıyla aktarılmaktadır. Böylece geçmiş, bizzat yaşanmasa dahi unutturulmayarak grubun ortak kimliğinde yaşatılmaya devam etmektedir.

Travma karşısında sergilenen hatırlama saplantısı veya tamamen unutma çabası, acının zihinde işlenmesini engelleyerek onu kimliğin bir parçası haline getirir. Yoder (2005), Botcharova'nın (2001) modeli üzerinden geliştirdikleri travma döngüsü; mağdur grup veya bireyin, yitirilen onurunu geri kazanmak ve adaleti sağlamak amacıyla nasıl bir saldırgana dönüştüğünü açıklamaktadır. Bu model, hafızanın sadece kişisel anılardan ibaret olmadığını; aksine toplumun ortak acılarının duygusal bir bağlamda birleşmesiyle oluşan kolektif bir bellek biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kuşaklararası travmalar, tarihsel olayların nesnel içeriğinden çok, bu olayların kolektif bellekte nasıl hatırlandığı ve hangi duygularla yeniden üretildiğiyle ilişkilidir. Bellek çalışmaları, travmatik deneyimlerin çoğu zaman gerçekte olduğundan daha tehditkâr ve dramatize edilmiş biçimde aktarıldığını; bunun ise hem hayatta kalmış olmanın yarattığı örtük bir zafer hissini hem de süreklileşen bir mağduriyet bilincini beslediğini göstermektedir. Özellikle duygusal olarak yoğun yatırım yapılan bazı olaylar, tarihsel önemleri sınırlı olsa dahi, kolektif kimlik içinde merkezi bir konuma yerleşerek toplumsal tutum ve davranışları güçlü biçimde etkileyebilmektedir (Audergon, 2004).

Her kuşak, kendi bireyselliğini sürdürürken, atalarının düşman karşısında yaşadığı ağır kayıplar ve kitlesel travmaların yükünü taşıyan büyük grup içerisinde, sonraki kuşaklara bu travmalarla ilişkili bilinçdışı ödevler devretmektedir. Bu noktada birincil ödev, kayıpların yaslarını tamamlamak, utanç ve aşağılanmayı tersine çevirmek ve edilgenliği girişkenliğe dönüştürmektir. Bütün bu ödevler aynı kitlesel travmatik olayın zihinsel temsiliyle ilişkili olduğundan, bu temsil grubun üyelerini birbirine görünmez bağlarla bağlar. Bu temsil, onlarca yıl içinde geniş grup kimliğinin belirteci olarak evrilir. Bu tarihsel örselenmelere Volkan (2008; 210-211) "seçilmiş travma" adını vermektedir. Dolayısıyla belli bir grubu temsil etmek üzere travmanın tarihsel imgesi seçilmektedir.

Bir olay sonraki kuşaklar için seçilmiş travma haline geldiğinde tarihsel gerçeklikte nelerin yaşandığı önemini kaybetmektedir. Ortak seçilmiş travma aracılığıyla grup üyelerinin birbirine bağlanması, kimlik belirteci olarak travmanın seçilmesi söz konusu olmaktadır (Volkan, 2009: 211). Büyük grupları hareketlendirmenin ve birlik bilincini ortaya çıkarmanın bir yolu dışarıda gruba yönelik bir tehdidin olduğu inancını beslemektir. Bu, grubun içindeki "biz" olma duygusunu canlandırarak dış tehdide karşı mobilize olmasını sağlar. Bunu yapmanın en etkili yollarından birisi gruba seçilmiş travmasını hatırlatmaktır. "Zaman çökmesi" olarak açıklanan bu durumda, tarih boyunca yeterince yas tutulmamış ve onarılmamış travmatik olay sanki yeni olmuşçasına canlandırılarak gündeme getirilebilir. Bu duygular, toplumsal hareketliliğin yönlendirilmesi amacıyla siyasi liderler tarafından beslenebilir (Polat, 2023: 190).

Kolektif mağduriyet hissi, çözümsüz çatışmalar yaşayan toplumların kimlik inşasında merkezi bir rol oynamakta ve grup hafızasının temelini oluşturmaktadır. Bu durum, grup üyelerinin başka bir kesim tarafından kasıtlı olarak büyük bir zarara uğratıldıklarına dair ortak bir inanç beslemelerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu zarar, grup tarafından tamamen hak edilmemiş, adaletsiz ve ahlak dışı bir eylem olarak görülmekte; aynı zamanda grubun engelleyemediği bir çaresizlik durumu olarak nitelendirilmektedir. Sonuç olarak bu mağduriyet algısı, grubun kendi haklılığını ve varlığını bu ortak acı üzerinden tanımladığı bir zihniyete dönüşmektedir (Bar-Tal vd., 2009: 229).

Etnik ve ulusal temelli çatışmalarda ortaya çıkan seçilmiş travmalar, hedef alınan grubun tepkisini doğrudan karşı tarafa kanalize etmesine yol açabilir. Bu süreçte mağdur topluluk, yaşadığı yıkımı psikolojik bir çerçeveye oturtarak toplumsal kimliğini bu ortak acı üzerinden yeniden inşa eder ve güçlendirir. Siyasi aktörler, bu yerleşik travmaları toplumsal dönüşüm hedefleri doğrultusunda araçsallaştırarak katı ideolojik yapılar kurgulayabilmektedir. Bu durumun yarattığı manipülasyon ortamı, mağdur grubun karşı tarafla empati kurma yetisini zayıflatabilmekte ve topluluğun kendi eylemlerini mutlak bir haklılık zeminine oturtmasına sebebiyet verebilmektedir (Tutu, 2023: 37).

Milli kimlik inşasında karşı gruba yönelik sergilenen eşduyum eksikliği, tarihsel düşmanlık anlatılarıyla birleşerek nefretin meşru bir zemine oturtulmasına ve grup üyeleri arasında bu düşmanlığın kökleşmesine neden olmaktadır (Mack, 2008: XVII-XVIII). Bu süreçte "kurbanlaştırılmanın egoizmi" olarak tanımlanan psikolojik mekanizma devreye girmekte; ağır travmalar yaşayan grup, kendi mağduriyetini bir haklılık gerekçesi olarak kullanarak karşı tarafın acılarına karşı duyarsızlaşmaktadır. Bireylerin empati ve sevgisi sadece kendi halkına ve benzer acıları paylaşan yakın çevresine hapsolürken, bu durum iç grubun değerini yüceltmekte, dış grubu ise tamamen değersizleştirerek çatışma döngüsünü beslemektedir (Volkan, 2008: XVII).

Travmanın kaynağı ister doğal afet, istismar ya da savaş gibi farklı deneyimlere dayansın, bireyin çoğu durumda profesyonel destek olmaksızın tam anlamıyla iyileşmesi güçtür. Travmatik sendromlar, çok katmanlı ve karmaşık yapıları nedeniyle kapsamlı ve bütüncül tedavi süreçlerini gerektirir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren travma alanındaki kuramsal ve klinik çalışmalar belirgin biçimde artmıştır (Polat, 2023: 156). Bu çerçevede Herman (1992), iyileşme sürecini dört temel aşamada ele alır: güvenliğin yeniden tesis edilmesi, travmatik yaşantının hatırlanması ve anlatılması, yas sürecinin yaşanması ve son olarak bireyin yaşamla yeniden bağ kurarak toplumsal ve psikolojik bütünlüğünü yeniden inşa etmesi.

Milli veya etnik topluluklar, kolektif bir travmanın ardından ortak bir yas sürecine ihtiyaç duyarlar. Freud'un perspektifinden yas, sarsıcı olaylara karşı verilen kaçınılmaz ve zorunlu bir insani tepki olarak tanımlanmaktadır. Geçmişteki trajik deneyimlerin yası tutulmadan ve kayıplar kabullenilmeden, grubun geleceğe dair sağlıklı projeler geliştirmesi veya yapıcı ilişkiler kurması oldukça güçtür. Yas sürecinin başarıyla tamamlanması, birey ya da grupların kaybettikleri değerleri gerçekçi bir düzlemde idrak etmelerine olanak tanımaktadır. Sağlıklı bir yas tutma evresinin sonunda, topluluk geçmişin yüklerinden arınarak ve kayıplarıyla barışarak yaşamını sürdürme kapasitesini yeniden kazanmaktadır (Çevik, 2010: 54-55).

Alan yazınında, geçmişte yaşanan travmaların etnik gruplar arasındaki ilişkileri zedelediği görüşü genel bir kabul görmektedir. Toplumsal ve siyasal krizlerde geçmişin izleri önemli bir

rol oynasa da etnik meselelere yalnızca kitlesel bir "zihinsel geviş getirme" (ruminasyon) penceresinden yaklaşmanın, sorunları içinden çıkılmaz bir döngüye hapsedebileceği değerlendirilmektedir. Buna karşın, empatik tutumların güçlendirilmesi ve ortak menfaatler ekseninde geliştirilen iş birliği modelleriyle mevcut gerginliklerin hafifletilebileceği öngörülmektedir. Aksi durumda, travmaların esiri olmuş toplumların sonu gelmeyen bir yıkım sarmalına girmesi kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim, karşılıklı husumetin sürekli yeni duygusal tepkileri tetiklediği ve buna kimlik krizlerinin eklendiği bir ortamda, kalıcı bir bölgesel barışın inşasının oldukça güçleştiği gözlemlenmektedir (Tugay ve Duran, 2021: 481).

Tarihsel düşmanlık, toplumların geçmişte yaşanan olaylara verdikleri yoğun duygusal tepkilerin ve bu tepkiler etrafında şekillenen kolektif inançların uzun vadeli bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zaman içinde bellekte derinleşen yas, kayıp ve aşağılanma deneyimleri, büyük gruplar arasında kalıcı düşmanlık anlatılarının oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir (Polat, 2023: 193). Etnik ya da ırksal olarak farklı gruplara yönelen kolektif nefretin en uç ve yıkıcı biçimi, insandışılaştırma, ahlaki dışlama ve sistematik şiddet pratikleriyle birlikte grubun fiziksel varlığını ortadan kaldırmayı hedefleyen soykırımdır. Gruplararası düşmanlığın en radikal tezahürü olan soykırım, yalnızca fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik düzlemde derin ve kalıcı izlere yol açar. Diğer tarihsel olaylar gibi soykırım da kolektif bellekte yeniden inşa edilir ve zamanla grup kimliğinin kurucu unsurlarından biri hâline gelebilir. Soykırımla resmî olarak yüzleşen toplumlarda bu süreç, ulusal ya da etnik kimlik kurgusu içerisinde kolektif suçluluk duygusunun yer edinmesine imkân tanıyabilir. Bununla birlikte, bazı durumlarda yüzleşme süreçleri ters yönde işleyerek ulusal ya da etnik kimliğin daha da güçlenmesine, grup içi özdeşleşmenin artmasına ve kurban ile fail olarak konumlanan gruplar arasındaki düşmanlığın derinleşmesine de yol açabilmektedir (Sandal Önal, 2015: 160).

Geniş gruplar, tarihsel koşullara bağımlı olarak kendilerine aktarılmış ödevlerle çeşitli şeyler yapabilirler. Mesela, sonraki kuşaklar, kendi mağduriyetlerini simgesel olarak temsil eden grupların torunlarına düşmanlık güdebilirler. Siyasi veya askeri şartlar, mağduriyet yaşamış grubun torunlarının belli bir güce ulaşmasına izin veriyorsa, savaş ve benzeri durumlar söz konusu olabilir. Seçilmiş travma anıtsal ve simgesel boyutlarda aktifleştirildiğinde bir çatışmaya yol açabilir. Örneğin, Slobodan Milošević 1987 sonrasında Sırpların milliyetçi duygularını canlandırmak için Sırp Kilisesi ve bazı Sırp aydınlarının yardımıyla, Kosova savaş alanına bakan tepeye bir anıt dikirmiştir. Kosova Savaşı 1389 yılında Sırplarla Osmanlılar arasında gerçekleşmiş ve Osmanlı kazanmıştır. Savaşta Sırp lider Prenk Lazar'ın öldürülmesine ilişkin zihinsel temsiller yüzyıllar boyunca Sırpların önde gelen seçilmiş travması olmuştur. Bu olaydan altı yüzyıl sonra bir anıt dikilmesi, Sırpların yüzlerce yıllık yaralarını tekrardan kanatmayı ve bir düşman yaratmayı amaçlamıştır. Sırpların zihinlerinde Osmanlı'yı temsilen Müslüman olan Boşnaklar ve Arnavutlar yerini almıştır (Volkan, 2008: 211- 212).

3. BOSNA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ

Bosna-Hersek'in Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethi 1463 yılında gerçekleştirilmiş ve bu topraklar yaklaşık dört asır boyunca Osmanlı idaresinde kalmıştır. Ancak Osmanlı'nın zayıflama sürecine girmesiyle birlikte, 1878 yılında bölge Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş, 1908 yılında ise resmen bu imparatorluğun sınırlarına dahil edilmiştir (Bağcı, 1992: 257). Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan

Balkan coğrafyasındaki gayrimüslim topluluklar, II. Viyana yenilgisinin ardından imparatorluğun güç kaybettiği düşüncesinden hareketle bağımsızlık arayışlarını yoğunlaştırmışlardır. İlk aşamada sınırlı ve yerel nitelikli isyanlar biçiminde ortaya çıkan bu hareketler, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa devletlerinin doğrudan desteğini almaları sayesinde daha etkili ve sonuç alıcı bir karakter kazanmıştır (Sadoğlu, 2016: 9).

Balkanlar'da siyasal bağımsızlık ya da özerklik elde edilmesi, ulusal kimliklerin otomatik olarak oluştuğu anlamına gelmemiştir. Bu süreçte yerli aydınlar, Benedict Anderson'un (1995) "modüler milliyetçilik" kavramına benzer biçimde, kendi toplumlarına uygun ulus-devlet modelleri geliştirmeye yönelmiştir. Johann Gottfried Herder'in (2020) dil ve dini merkeze alan romantik milliyetçilik anlayışı Balkan elitleri üzerinde etkili olmuş; böylece ulusal kimlikler büyük ölçüde dil ve mezhep temelinde tanımlanmıştır. Sonuç olarak Balkan uluslaşma süreçlerinde din ve dil belirleyici olmuş, kimi ülkelerde bu süreç göç ve dinsel asimilasyon politikalarıyla desteklenmiştir (Sadoğlu, 2016: 9). Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan millet sistemi, Bosna'daki toplulukların kimlik inşasında din ve milliyet olgusunun iç içe geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu idari yapı altında Müslümanlar, kendilerini doğrudan devletin asli unsuru ve İslam ümmetinin bir parçası olarak tanımlarken; sistemin sağladığı özerklik, tüm grupların kendi kültürel varlıklarını korumalarına imkân tanımıştır. Dolayısıyla bölgedeki Sırp, Hırvat ve Müslüman kimlikleri, yalnızca inanç temelli değil, aynı zamanda ulusal birer aidiyet olarak şekillenmiştir. Bu üçlü yapı içerisinde, geleneksel cemaat yapısından modern ulus bilincine geçiş sürecinin en keskin ve belirgin yaşandığı grup ise Sırp'lar olmuştur (Gün, 2024: 171).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla birlikte; Sırp, Hırvat ve Sloven halklarını tek çatı altında toplamak amacıyla eski imparatorluk topraklarının Sırbistan Krallığı'na katılması kararlaştırılmıştır. 1918 yılında bu coğrafyada ilan edilen yeni devlete "Yugoslavya" adı verilmiş ve İkinci Dünya Savaşı öncesindeki son çok partili seçimler 1938 yılında gerçekleştirilmiştir. 1939'da yürürlüğe giren federal anayasa ile baskın güç olan Sırp'lar ile Hırvat ve Slovenler arasındaki gerilimlerin dindirilmesi hedeflenmişse de İkinci Dünya Savaşı sırasında ülke Alman, İtalyan, Macar ve Bulgar ordularının işgaline uğramıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte, direniş döneminin partizan lideri Josip Broz Tito yönetimindeki Komünist Parti iktidarı devralmış ve 1946 Anayasası ile Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya olmak üzere altı cumhuriyetten oluşan Federal Yugoslavya resmen kurulmuştur (Bağcı, 1992: 258).

1989 yılında Milošević'in Karadağ, Makedonya, Sancak ile Bosna ve Hırvatistan'ın geniş bir bölümünü içine alan "Büyük Sırbistan" projesi, Federal Anayasa'yı açıkça ihlal etmesine rağmen Sırbistan'ın bu hamlesi yanıtız bırakılmıştır. Federasyonun ceza mekanizmasını işletmemesinin temel nedeni, yönetimde baskın olmalarına rağmen kendilerini mağdur ve etkisiz hisseden Sırp halkının olası bir yaptırımla daha da radikalleşmesinden duyulan korkudur. Ancak bu cezasızlık durumu, Yugoslavya'daki hassas dengeleri geri dönülemez şekilde sarsmış; Sırbistan'ın kuralları çiğnemesine karşılık verilmemesi diğer cumhuriyetleri de benzer adımlar atmaya teşvik etmiştir. Sonuç olarak, bu siyasi boşluktan yararlanan yeni milliyetçi oluşumlar geniş halk desteği kazanarak federasyonun dağılma sürecini hızlandırmıştır (Adaş ve Konuralp, 2020: 130).

Siyasi aktörlerin milliyetçi söylemleri ve derinleşen ekonomik kriz, federasyon içindeki gerilimin sönümlenmesini engelleyen temel unsurlar olmuştur. Ekonomik kapasiteleri görece daha yüksek olan Slovenya ve Hırvatistan'da bağımsızlık eğilimleri güçlenirken, Sırbistan yönetimi bu taleplere karşı ekonomik yaptırımları ve mülkiyet haklarına yönelik kısıtlamaları bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Özellikle Hırvatistan, stratejik konumu ve direnç potansiyeli nedeniyle "Büyük Sırbistan" hedefi önündeki en kritik eşik olarak görülmüş; siyasal çatışma zemini, tarihsel dinsel farklılıkların da etkisiyle derin bir kutuplaşmaya dönüşmüştür. Sonuç olarak, ekonomik rekabet ve karşılıklı yaptırımlar, federal yapının çözülme sürecini hızlandıran belirleyici birer faktör haline gelmiştir (Bora, 1995: 120).

1991 yılı, Yugoslavya Federasyonu'nun dağılma sürecinin en sancılı dönemlerinden biridir. Makedonya'nın bağımsızlık ilanı ile başlayan süreci, Slovenya ve Hırvatistan'ın Mayıs ayında federasyondan ayrılma kararları izlemiştir. Her ne kadar ABD bu süreçte Yugoslavya'nın dağılmamasına yönelik bir politika izlese de hasta adamın ölmek üzere olduğunu ön görememiştir ya da görmek istememiştir (Glenny, 2018: 461). Özellikle Hırvatistan'da yaşayan Sırp'ların bağımsızlık referandumunu boykot etmesi, etnik gerilimi silahlı çatışmaya dönüştürmüştür. Federal ordunun Slovenya'dan çekilmesi, tüm askeri gücün Hırvatistan'a yoğunlaşmasına neden olmuş ve Sırp güçleri kısa sürede Hırvat topraklarının yaklaşık üçte birini işgal etmiştir. Kasım 1991'de Sırp Cumhuriyeti bünyesinde tek taraflı bir referandum düzenleyerek Yugoslavya sınırları içinde kalma yönünde irade beyan eden Bosnalı Sırp'lar, bu tutumun devamı olarak Bosna-Hersek genelinde Mart ayında gerçekleştirilen bağımsızlık referandumunu boykot etmişlerdir. Sırbistan'daki Miloseviç yönetiminden aldıkları doğrudan askeri ve lojistik destekle Boşnaklara yönelik kapsamlı saldırılar başlatan Sırp güçleri, kısa bir süre zarfında Bosna-Hersek topraklarının %70'ini işgal etmişlerdir (Türkeş vd., 2012).

Sırp ve Hırvat milliyetçiliği, Bosna-Hersek'in köklü tarihini ve Boşnak kimliğini sistematik olarak reddederek, Boşnakları yalnızca Osmanlı'dan kalan dinî bir grup olarak nitelendirmiştir. 19. yüzyılda yükselen bu dışlayıcı söylemler, aslında komşu halkların Bosna toprakları üzerindeki yayılmacı emellerini meşrulaştırma çabasından kaynaklanmıştır. Bu propaganda aracılığıyla Boşnak kimliği bir ulus olarak değil, bölgeyi terk eden bir imparatorluğun kültürel bakiyesi olarak sunulmuş ve toprak taleplerine zemin hazırlanmıştır (Türbedar, 2021: 430). 1992 yılında çatışmaların başlamasından hemen önce Bosna-Hersek siyaseti; Demokratik Eylem Partisi (SDA), Sırp Demokratik Partisi (SDS) ve Hırvat Demokratik Birliği (HDZ) olmak üzere üç ana etnik temelli yapı etrafında şekillenmişti. Her bir siyasi oluşumun ülkenin geleceğine dair öngörülerini farklılık göstermekteydi. Boşnak nüfusun sayısal olarak göreceli çoğunluğu, Bosnalı Sırp ve Hırvat kesimlerinde bu durumun bir siyasi tahakküme dönüşebileceği endişesini tetikledi. Bu doğrultuda Bosnalı Sırp'lar, başlangıçta kendi nüfuslarının yoğun olduğu bölgelerde denetim sağlamayı amaçlarken, süreç içerisinde bu hedef Sırbistan ile birleşme potansiyeli taşıyan bağımsız bir devlet kurma idealine evrilmiştir. Benzer şekilde Bosnalı Hırvatlar da kendi bölgelerinin ayrılarak Hırvatistan ile bütünleşmesi yönünde bir eğilim sergilemişlerdir (Dalar, 2008: 95).

1992 yılının başlarında düzenlenen referandumda %99,4 gibi ezici bir çoğunlukla bağımsızlık kararı alınmış ve Bosna-Hersek 1 Mart'ta egemenliğini ilan etmişse de bu durum Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Sırp'ların kendi cumhuriyetlerini kurması ve ardından Sırbistan ile Karadağ'ın yeni bir federasyona gitmesiyle eski Yugoslavya resmen

dağılırken, Temmuz 1992'de Hırvatların da ayrı bir yönetim ilan etmesiyle Bosna Savaşı çok taraflı bir boyuta evrilmiştir. Savaş öncesinde Bosna'yı aralarında paylaşmak için gizli pazarlıklar yapan Sırp ve Hırvat güçleri, Boşnakların müstakil bir ulus olduğunu reddederek onları "aslına dönmesi" gereken Müslümanlaşmış Sırplar veya Hırvatlar olarak görmüş; bu asimilasyonu kabul etmeyenlerin ise topraklardan tamamen sürülmesi gerektiğini savunmuşlardır (Sancaktar, 2008: 105).

Bu bölgede durumları en vahim olan büyük grup Glenny'e (2018: 463) göre, Bosna topraklarında yaşayan halk idi. Sırplar ve Hırvatlar gibi iki ana saldırgan grup arasında bulunması durumlarını her geçen gün zorlaştırıyordu. Son iki yüzyıl boyunca kendi ulus devletlerini kurmaya çalışan Sırp ve Hırvatların girişimleriyle yıkılmaması için Bosna zaman zaman başka ülkelerin himayesine ihtiyaç duymuştur. Hem Sırplar hem de Hırvatlar, Bosna'nın bir kısmını veya tümünü kendi ulusal kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Özellikle, 1980'li yıllarda yükselen Sırp milliyetçiliği, "Türk", "Müslüman" ve "Osmanlı" kavramlarını tek bir potada eriterek Boşnak kimliğiyle özdeşleştirmiş; bu retorik üzerinden Boşnakları doğrudan tarihsel düşman kategorisine yerleştirmiştir (Bozkurt, 2010).

Bosna-Hersek'in bağımsızlığı 1992 yılında uluslararası toplum tarafından resmen tanınsa da, ülke Sırbistan ve Hırvatistan'ın paylaşım planlarının hedefi olmuştur. Slobodan Milošević ve Franjo Tuđman'ın henüz 1991 yılında başlattığı gizli görüşmeler, iki ülke arasındaki savaşa rağmen Bosna topraklarını bölüşmek üzere teknik komisyonlar düzeyinde devam etmiştir. Zagreb yönetiminin bu genişlemeci politikası, başlangıçta Sırp saldırılarına karşı omuz omuza veren Boşnak ve Hırvat güçleri arasındaki ittifakın bozulmasına yol açmıştır (Türbedar, 2021: 431- 432). 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı, bölge halklarının tamamı için büyük bir yıkıma yol açmış, ancak demografik verilere bakıldığında en ağır kaybı Boşnak toplumunun verdiği görülmüştür. Bu süreç, uluslararası hukuk ve siyaset literatüründe "etnik temizlik" ile "soykırım" kavramlarının merkezinde yer alan bir dizi askeri ve siyasi gelişmeye sahne olmuştur. Çatışmalarda hayatını kaybeden yaklaşık 200 bin kişinin 160 binini Boşnakların oluşturması, o dönemdeki toplam Boşnak nüfusunun yaklaşık %10'una tekabül etmektedir. Savaşın son evresinde, Temmuz 1995'te gerçekleşen ve yaklaşık 8 bin sivilin hayatını kaybettiği Srebrenica olayları, uluslararası mahkemelerce soykırım olarak nitelendirilen bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Anderson, 1995: 9). Bosna Savaşı'nın 1992-1995 yılları arasındaki ağır bilançosu, uluslararası aktörlerin ve örgütlerin yoğun diplomatik girişimlerine rağmen engellenememiştir. Başta ABD, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerin barış çabalarına karşın, Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen "güvenli bölgeler" dahi şiddetli çatışmaların ve büyük hak ihlallerinin merkezi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşanan en büyük insanlık trajedisi olarak kayıtlara geçen bu katliam, küresel kamuoyunda savaşın sona erdirilmesi yönündeki baskıyı doruk noktasına ulaştırmış ve müdahale sürecini hızlandırmıştır (Karakuş, 2023: 36).

Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün verilerine göre, 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı'nın maliyeti ağır olmuştur. Bu süreçte yaklaşık 312.000 kişi yaşamını yitirirken, 2 milyona yakın insan zorunlu göçe maruz kalmıştır. Can kayıplarının yaklaşık 258.000 gibi büyük bir bölümünü Boşnakların oluşturması, şiddetin etnik hedef gözetme niteliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, savaşın bir parçası olarak yaklaşık 44.000 Boşnak kadınının Sırp milislerce sistematik cinsel saldırıya uğraması, çatışmanın yarattığı insani trajedinin ve savaş suçlarının boyutlarını tarihin karanlık sayfalarından biri haline getirmiştir (Emgili, 2012).

1995 yılında imzalanan Dayton Antlaşması, savaşı sona erdirirken Bosna-Hersek'i etnik temelli federasyonlara bölünmüş karmaşık bir devlet yapısına kavuşturmuştur. Bu anayasal düzende Boşnak, Hırvat ve Sırp kimlikleri "kurucu halklar" olarak resmen tanınmış ve yönetim bu üçlü denge üzerine inşa edilmiştir. Ancak resmi düzeyde bu keskin etnik ayrışmaya rağmen, toplum içinde bireyler kendilerini tanımlarken bu üç kurucu kimliğin ötesine geçen, daha kapsayıcı Bosnalı üst kimliğine yer vermektedir (Balatekin ve Arslan, 2017: 8-9).

4. PSİKO-POLİTİK AÇIDAN BOSNA SAVAŞI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bosna'nın çok partili hayata geçiş sürecinde siyasi yapılanmalar, ideolojik programlardan ziyade doğrudan etnik ve millî aidiyetler üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde Aliya İzzetbegović liderliğinde kurulan Demokratik Eylem Partisi (SDA), Bosna'nın toprak bütünlüğünü ve merkezi bir yönetimle bağımsızlığını savunurken; Hırvat ve Sırp toplulukları, komşu devletlerdeki ana partilerin birer uzantısı niteliğindeki yapılarla örgütlenmişlerdir. Hırvat tarafı Zagreb odaklı Hırvat Demokrat Birliği'nin (HDZ) bir kanadı olarak çıkarlarını korumayı amaçlarken, Sırp tarafı ise Sırbistan Demokratik Partisi (SDS) aracılığıyla Bosna'daki Sırp yoğunluklu bölgeleri Hırvatistan'daki Krayina bölgesi ve Sırbistan ile birleştirerek "Büyük Sırbistan" idealini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu karşıt vizyonlar, Bosna'nın siyasi zeminini uzlaşmadan ziyade etnik bir kutuplaşma ve ayrışma alanına dönüştürmüştür (Özkan, 2014: 73).

Tito sonrası Balkanlar'da milliyetçiliğin yeniden inşası, siyasal seçkinlerin kolektif hafızadaki travmatik soykırım hatıralarını, tarihsel sembolleri ve dışlayıcı söylemleri stratejik birer araç olarak kullanmasıyla şekillenmiştir. Bu süreçte kurgulanan "algısal güvenlik tehdidi", toplumsal tabanda etnik şiddeti tetikleyen temel motivasyon kaynağı haline gelmiş; seçkinlerin siyasal hedefleri doğrultusunda mobilize edilen bu gerilimler, çok-etnili Yugoslavya modelinin çözülerek kanlı bir parçalanma süreciyle sona ermesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Yugoslavya'nın dağılması, tarihsel husumetlerin kendiliğinden patlamasından ziyade, sembolik sermaye ve güvenlik ikilemi üzerinden kurgulanan sistemli bir siyasal mühendisliğin sonucudur (Güler vd., 2019: 1291). Bosna Savaşı'ndaki şiddet sarmalı, Sırp paramiliter grupların sistematik "etnik temizlik" faaliyetleri yürütebileceği kaotik bir zeminde yükselmiştir. Bu süreçte Radovan Karadžić'in uzlaşmaz tutumu ve Boşnak kimliğine yönelik dışlayıcı duruşu, çatışmaların boyutunu derinleştirerek çözümü imkânsız hale getiren temel bir unsur olmuştur. Karadžić'in taviz vermeyen liderliği altında yoğunlaşan bu saldırılar, savaşı sadece bir toprak mücadelesi olmaktan çıkarmış ve sivil halkı hedef alan geniş çaplı bir insani krize dönüştürmüştür (Bağcı, 1992: 265-268).

Savaşın patlak vermesinden önce, etnik gruplar arasındaki karşılıklı suçlamalar toplumsal dokuda derin bir korku ve güvensizlik iklimi yaratmıştır. Yükselen milliyetçi retorik, bireyleri çok kimlikli yapılarından kopararak onları yalnızca Sırp, Müslüman ya da Hırvat kimliklerine indirgemıştır. Bu keskin kutuplaşma süreci, insanların yıllardır bir arada yaşadığı komşularını, dostlarını ve hatta akrabalarını potansiyel birer "düşman aday" olarak görmelerine neden olacak psikolojik bir zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, bireysel ilişkilerin yerini kolektif etnik aidiyetlerin alması, toplumu topyekûn bir savaşa hazırlayan temel etken olmuştur (Özkan, 2014: 73).

Etnik kimlikleri savaşa hazırlamada siyasi liderlerin etkisini unutmamak gerekmektedir. Milošević, Kosova Meydan Muharebesi'nin 600. yıl dönümünde Priştine yakınlarındaki Gazimestan Ovası'nda devasa bir miting gerçekleştirmiştir. Bu mitingde 1389 yılındaki tarihsel yenilgiye vurgu yaparak "bir daha yenilmeyeceğiz" mesajını veren Milošević için hedefteki düşman imgesi yine Osmanlıdır. Savaş alanının üzerinde otuz metre yükseklikte olan Kosova Anıtı, kanı temsil eden kırmızı bir taştan yapılmıştır. Anıtın üzerine şu sözler yazılmıştır: "Her kim ki Sırp ve Sırp kökenlidir ve Kosova Ovası'na Türklerle savaşmaya gelmez. Onun ne erkek ne dişi, zürriyeti olmasın. Onun hasadı olmasın." (Bozkurt, 2010: 56). Sırplar savaş alanında bulunan çiçeklere "yas tutan çiçekler" adını vermişlerdir. Anıt, top mermileri şekli verilmiş beton kolonlarla çevrilmiştir. Her birinin üzerinde 1389-1989 tarihlerinin yanında kılıç şekli vardır. Bu tarihler, savaşın etkilerinin yasının tutulmadığını gösterirken; anıtın amacı bu etkileri tekrardan canlandırmak olabilir. Anıt bağışlama duygularına olanak vermekten ziyade psikolojik açıdan ilk düşmanı hatırlatarak intikam duygularını canlandırmaktadır (Volkan, 2009: 212).

Sırp yetkililerinin izlediği propaganda Hristoslavizmin yeniden alevlenmesi için gerekli ortamı sağlayarak Büyük Sırbistan projesinin gerçekleşmesini zihinlerde mümkün kılmıştır. Bunun sonucunda ise Sırplar, Osmanlı egemenliğinin bir uzantısı olarak gördükleri 1992'de Bosnalı, 1999'da Kosovalı Müslümanlara saldırıyı meşrulaştırmışlardır. Dolayısıyla Sırp büyük grup kimliği, bu tarihsel olayın kalıcı nitelikteki duygusal gücüyle yeniden canlanmış ancak Sırp olmayan öteki gruplar çok ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır (Volkan, 2015: 103- 104).

Yugoslavya örneğinde, Sırp liderleri, Sırp halkının seçilmiş travmaları aracılığıyla kendilerine aktarılmış olan ödevleri tüyler ürpertici yollarla yerine getirmesini teşvik eden, kayıp, aşağılama, utanç ve zulüm görme duygularını yeniden canlandırmaya yönelik politik propagandalara ağırlık verilmiştir. Kaufman'a (2001) göre, Yugoslavya siyaseti burada yaşayan halkların çok duygulandırıcı bulduğu efsaneler ve semboller bağlamında açıklanabilir. Siyasi lider olarak Milošević bu gücü ortaya çıkarmakta ve manipüle etmekte başarılı olmuştur. Milošević'in iktidarıyla birlikte kullanılan propaganda kendine özgü, etkili ve ölümcüldür. 1389 Kosova Savaşı, Hristiyan Sırpların Müslüman Osmanlıların elinden yaşadığı savaş ve ızdırabı simgelemektedir. Bu seçilmiş travmanın zihinlerde tekrardan canlandırılması altı yüzyıllık kuşağın aldığı derslerin bugüne yığılmasına sebep olmuştur. Sırplar, yenilgilerinin intikamını alacaklarına, hakları olan toprakları geri kazanacaklarına ve mağduriyeti tersine çevireceklerine inanmışlardır (Volkan, 2009: 248- 249).

Zamanla, Kosova ve Lazar, efsaneleşerek Sırbistan'ın düşüşüyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu savaşa dair ortak bir zihinsel temsil Sırbistan'da altı yüzyıl içinde evrilmiş, sözlü ve dilsel gelenekler aracılığıyla aktararak günümüze gelmiştir. Bu öyküler, Lazar'ı Sırplar için Hz. İsa gibi kutsal bir figür haline getirmiştir. Savaşta ölen ve cennete giden Prens Lazar, kimi resimlerde Hz. İsa yerine tasvir edilmiştir (Volkan, 2009: 250).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Milošević'in önderliğinde Sırpların grup kimliği tekrardan canlandırılmıştır. Bu süreçte Milošević'in adamları ölümünün altıncı yüzyılına doğru Lazar'ı mezardan çıkartarak naaşını "hak ettiği yere" defnetmek için gezdirdiler. Naaşı bir tabuta konarak bir yıl boyunca tüm Sırp köyleri ve kentlerinde dolaştırıldı. Uğradığı yerlerde yas tutan ve karalara bürünün büyük kalabalıklar onu karşıladı. Birçok kez dinsel törenler

düzenlendi ve siyasiler ardından nefret dolu nutuklar attı. Halk farkında olmaksızın Kosova Savaşı yenilgisini sanki yeni olmuşçasına derinlerde hissetmiştir. Sırpların seçilmiş travması Yugoslavya'nın çöküşünden sonra yeni Sırp büyük grup kimliğinin pekişmesinde yardımcı olmuştur (Volkan, 2009: 250- 251).

Bosna-Hersek'te yürütülen "etnik arındırma" faaliyetlerinin yanı sıra Sırp birliklerinin, özellikle cami minarelerini yerle bir etmekten adeta haz aldıkları ve Müslüman kültürel mirasına karşı besledikleri kini "hükmedemediğin her şeyi yok et" anlayışıyla sergiledikleri gözlemlenmiştir. Sırp güçlerinin bu yıkım saplantısının arka planında iki temel motivasyon bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Sırp saldırganlığının merkezinde yer alan "şehitlik kompleksi" ile beslenen soykırımcı dürtüdür. Diğer önemli sebep ise, bölgede tam hakimiyet kurma amacı güden "Büyük Sırbistan" ülküsünü gerçeğe dönüştürmeye yönelik egemenlik iddialarıdır (Bağcı, 1992: 262).

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde tırmanan etnik milliyetçilik, sistematik tecavüzleri savaşın yıkıcı bir stratejisi haline getirmiş ve bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin milliyetçi ideolojilerle nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne sermiştir. Savaş ve savaş benzeri durumlarda bireysel olduğu kadar grup gerilemeleri de ortaya çıkmaktadır. Cinsellikle saldırganlık bir çok bireyin zihninde ve eylemlerinde iç içe geçerek tecavüzlere yol açabilmektedir. Eski Yugoslavya'da görülen tecavüzlerin doğasına bakmak için bu süreçte yapılan Sırp propagandalarına bakmak gerekmektedir. Propaganda broşüründe, Osmanlı devşirme sistemine, Müslümanların bu bölgede yeni bir yeniçeri ordu kurmasına yönelik tehdide karşı uyarı yapılmıştır (Volkan, 2009: 251-252). Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında uygulanan kitlesel tecavüzler, etnik temizlik politikalarının doğrudan bir aracı olarak kullanılmış; milliyetçilik pratikleri kadın bedenini siyasal amaçlar doğrultusunda araçsallaştırmıştır. Kadınların "namus" ve "korunması gereken değerler" olarak kodlandığı bu anlayışta, "öteki" olarak görülen kadınlara yönelik saldırılar, bağlı oldukları toplumun manevi değerlerini yok etmeyi ve o kitleyi bütünüyle "hiçleştirmeyi" hedefleyen bilinçli bir yıkım politikasına dönüşmüştür (Kelleci, 2017: 411).

Srebrenitsa'da yaşananlar, etnik temizliğin en vahşi biçimi olan katliam, tecavüz ve işkencelerle tarihin en karanlık sahnelerinden birini oluşturmuştur. Nazi Almanyası'nın etnik arındırma politikalarını kendilerine model alan Sırp güçleri, üç yıl boyunca Boşnaklara yönelik sistematik bir şiddet uygulamıştır. Müslüman kadınlar, kendilerini korumakla görevli olan Hollandalı barış gücü askerlerinin gözleri önünde tecavüze uğramıştır. Kendi aile üyelerine zarar vermeye zorlanan bireyler, bu dehşetten kurtulmak için intiharı bile göze almıştır. Her yaştan Boşnak'ın tanıklık ettiği bu süreçte; çocukların akıl almaz istismarlara zorlanması, hamile kadınların katledilmesi ve annelerin evlatlarının kanını içmeye zorlanması gibi insanlık dışı uygulamalar, savaşın en kanlı ve acımasız yüzünü ortaya koymuştur (Honig ve Both, 1996)

Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milošević, 7 Mayıs 1992'de BM Özel Temsilcisi Marrack Goulding ile yaptığı görüşmede, Yugoslavya'daki çatışmaların tüm tarafların hataları sonucu patlak verdiğini savunmuştur. Gazetecilere yaptığı açıklamalarda ise Bosna'da herkesin suçlu olduğunu, masum bir tarafın bulunmadığını iddia ederek yaşananlardan kendisinin sorumlu tutulamayacağını öne sürmüştür. Buna karşılık Müslüman liderler, Milošević'i savaşın asıl sorumlusu ve yayılmacı "Büyük Sırbistan" idealini gerçekleştirmeye çalışan bir figür olarak

nitelendirmişlerdir. İstanbul'da düzenlenen İslam Ülkeleri Konferansı'nda konuşan Bosna Başbakan Yardımcısı Muhammed Cengić ise bu mücadeleyi "iyi ile kötü arasındaki bir savaş" olarak tanımlamış ve kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya olan halkı için Müslüman dünyasını acil yardıma çağırmıştır (Bağcı, 1992: 259).

Bosna-Hersek'teki savaş, ülkenin asırlardır süregelen çok kültürlü dokusunu kasten parçalamayı hedefleyen sistematik bir saldırı niteliği taşımıştır. Çatışmaların ardından devlet mekanizmaları felç olmuş, demografik yapı ağır bir darbe almış ve "etnik temizlik" adı verilen vahşi yöntemlerle nüfusun coğrafi dağılımı tek tipleştirilmiştir. Savaş dönemi başbakanı ve daha sonra Üçlü Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi olan Haris Silajdžić'in, küresel değişimlere atıfta bulunarak ifade ettiği üzere, Berlin Duvarı adeta Bosna-Hersek halkının üzerine yıkılmıştır. Bu devasa yıkımın izleri, fiziki onarımların ötesinde toplumsal hafızada ve yapıda hala silinememiş; yaşanan tüm trajedilerin ağır faturası ise etnik köken ayrımı gözetmeksizin Bosna-Hersek'in sıradan vatandaşlarına kesilmiştir (Rüma, 2008: 268-269).

Bosna-Hersek'te patlak veren çatışmaların köklü bir tarihsel arka plana sahip olduğu; etnik ve dini ayrışmaların temel etkenler arasında yer almasına rağmen, ekonomik ve siyasi faktörlerin de sürece kritik etkiler sunduğu iddia edilmektedir. Alan yazınındaki bazı akademik çalışmalar, bu mücadeleyi yalnızca etnik temelli bir kutuplaşmadan ibaret görmeyerek, meselenin sınıfsal veya jeopolitik boyutlarına vurgu yapmaktadır (Semercioğlu, 2017: 1358). Bosna Savaşı, yalnızca Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki dini bir çatışma değil, aynı zamanda Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Sırların kendi aralarındaki hesaplaşmalarını da kapsayan çok yönlü bir süreçtir. Ancak hem Sırlar hem de Hırvatlar için Müslüman Boşnaklar ortak bir "tehdit" olarak kodlanmıştır. Bu algının temelinde, Osmanlı döneminden gelen yerleşim düzeninin yarattığı sosyo-ekonomik farklılıklar yatmaktadır; Müslümanların şehirlerde ve verimli arazilerde yoğunlaşarak daha eğitilmiş ve ekonomik açıdan avantajlı bir sınıf oluşturması, kırsal kesimde kalan Sırlar ile aralarında bir uçurum yaratmıştır. Yugoslavya'nın çöküş dönemindeki ekonomik kriz, bu tarihsel eşitsizliği daha da görünür kılmış; dönemin siyasetçileri de iktidarı kazanmak adına bu ekonomik hoşnutsuzluğu geçmişteki mağduriyetlerle harmanlayarak milliyetçi bir öfkeye dönüştürmüştür (Rusinow, 2010).

Volkan (2002), Bosna Savaşı'ndaki şiddet sarmalını analiz ederken 'seçilmiş travma' kavramını Sırp kolektif kimliğinin 600 yıllık tarihsel anlatıları ve 1389 Kosova Savaşı imgesi üzerinden kurguladığı 'zaman kırılması' (time collapse) mekanizmasıyla açıklamaktadır. Volkan'ın çalışması her ne kadar Sırp milliyetçiliğinin mobilizasyonuna odaklansa da, sunduğu teorik çerçeve Boşnak kimliğinin savaş sonrası dönemdeki dönüşümünü anlamlandırmak için de kritik bir zemin sunmaktadır. Zira Sırp tarafının geçmişteki bir mağduriyeti 'intikamcı bir kahramanlığa' dönüştürerek gerçekleştirdiği eylemler, Boşnaklar üzerinde savunmacı bir kolektif mağduriyet bilincinin pekişmesine ve Srebrenitsa gibi güncel travmaların Boşnak milliyetçiliğinde yeni bir 'seçilmiş travma' olarak merkezileşmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, Volkan'ın nesiller arası aktarım ve kolektif regresyon teorileri, Boşnak kimliğinin sadece bir kurban psikolojisiyle değil, bu travmaların siyasal söylemde birer hayatta kalma ve mobilizasyon unsuruna dönüştürülmesiyle nasıl yeniden inşa edildiğini analiz etmek için kullanılabilir.

Bosna Savaşı sırasında Boşnakların yaşadığı kitlesel şiddet, özellikle Srebrenitsa Soykırımı gibi olaylar, kolektif hafızada derin ve kalıcı bir travmatik iz bırakmıştır. Bu deneyimler, savaşın neden olduğu fiziksel yıkım ve demografik kayıplarla sınırlı kalmamış; savaş sonrası dönemde kolektif kimliğin yeniden inşasında da belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim, literatür, Bosna Hersek'te kimlik inşasının büyük ölçüde mağduriyet anlatıları ve varoluşsal tehdit algıları etrafında şekillendiğini göstermektedir; bireyler kendilerini "mağdur bir topluluğun üyeleri" olarak konumlandırırlar (Mijić, 2021: 475). Bu, travmatik deneyimlerin artık sadece geçmişe ait hatıra nesneleri olmaktan çıkıp, çağdaş kimlik tanımlarının kurucu unsurlarından biri haline geldiğini göstermektedir.

Özellikle Srebrenitsa olayları, literatürde sıklıkla "kültürel travma" kavramı çerçevesinde ele alınmakta; bu olay, Boşnak kolektif hafızasında merkezi bir referans noktası hâline gelmektedir (Handžić Ferović, 2020: 153). Bu bağlamda, travma sadece yaşanmış bir yıkım olarak görülmez; anma törenleri, mezarların yerinin tespit edilmesi ve yeniden gömülmesi süreci, eğitim materyalleri ve kamusal söylem, sürekli olarak yeniden üretilen bir anlam oluşturma süreci olarak varlığını sürdürmektedir. Bu yeniden üretim mekanizmaları, travmanın kuşaklar arası aktarımını mümkün kılar ve genç nesillerin kimlik algılarını doğrudan şekillendirir. Nitekim, Bosna'da savaştan sonra doğan nesiller üzerinde yapılan çalışmalar, travmatik geçmişin, dolaylı aktarım yoluyla bile olsa, kimlik ve aidiyet duygusu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Šehagić, 2016).

Bosna'da etnik çatışmaları tetikleyen sosyo-psikolojik unsurların işleyişini şu şekilde özetlemek mümkündür: Köklü düşmanlıklar, ilksel duygular, kaynak paylaşımı üzerindeki rekabet, siyasi aktörlerin stratejik çıkarları ve uluslararası toplumun sürece dair bilgisizliği ya da kayıtsızlığı birbiriyle etkileşime girerek ölümcül bir sentez oluşturmuş, bu durum radikalizmin güçlenmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır (Tiltak, 2015: 121).

Balatekin ve Arslan (2017), Bosna-Hersek'te kolektif kimlik algıları üzerine gerçekleştirdikleri saha çalışmasında, Volkan'ın (2004) kuramsal yaklaşımlarıyla uyumlu sonuçlara ulaşmış; bölgede "büyük grup kimliklerinin" ve bu kimliklere dayalı tanımlamaların hâlâ baskın olduğunu saptamışlardır. Bireyler, günlük rutinleri içerisinde mensup oldukları büyük grubun etnik, dini veya milli sembollerini ve kimlik unsurlarını, nefes almak gibi doğal ve fark edilmeyen bir süreç olarak deneyimlerler; ancak bu aidiyet, bir tehdit veya hatırlatma ile karşılaşıldığında bilincin merkezine yerleşir. Saha bulguları, özellikle "Boşnak" ve "Bosnalı" terimleri arasındaki ayrımın derin bir kriz alanı olduğunu göstermektedir. Birçok birey, "Boşnak" kimliğinin savaş sonrası süreçte bir zorunluluk olarak dayatıldığını düşünürken, Sırp ve Hırvat grupların devam eden etnik iddiaları karşısında "Bosnalı" üst kimliğinin imkansızlaştığını savunmaktadır. Bu noktada yaşanan savaş tecrübesi ve "seçilmiş travma", grubun kendi varlığını koruma içgüdüsünü tetikleyerek ayrıştırıcı bir kimlik inşasını zorunlu kılmıştır. Ataların maruz kaldığı ve grubun kimliğini tehdit eden bu tarihsel yaralar, kimliğin kırılanlaştığı anlarda yeniden aktive edilerek toplumsal sınırları daha keskin hale getirmekte ve diğer gruplardan kopuşu hızlandırmaktadır.

Kolektif mağduriyetin sadece geçmişe dair bir hafıza değil, aynı zamanda güncel bir güvenlik stratejisi olduğu söylenebilir. Andrighetto vd. (2024) çalışmasında vurguladığı üzere, seçilmiş travmanın inkar edilmesi veya kurumsal düzeyde tanınmaması, mağdur gruptaki tehdit algısını sürekli kılarak kimlik sınırlarını keskinleştirmektedir. Bosna-Hersek bağlamında bu

durum, Srebrenitsa travmasının Boşnak kimliğinde merkezi bir mobilizasyon unsuru olarak kalmasına neden olmaktadır. Zira inkar politikaları karşısında mağduriyet bilinci, grubun hem toplumsal dayanışmasını pekiştirmekte hem de siyasal söylemde varoluşsal bir hayatta kalma referansı olarak yeniden üretilmektedir (Mijić, 2014; Andrighetto vd., 2024).

Bosna-Hersek örneği üzerinden, hafıza aktivistleri 1992–1995 savaşıyla ilgili çeşitli karşı-hafıza stratejilerini dijital medya aracılığıyla hayata geçirmektedir. Bu aktivistler, hegemonik ve milliyetçi anlatılara karşı alternatif hafızalar üreterek mağdurların anılarını görünür kılmakta ve toplumsal uzlaşısı için yeni alanlar yaratmaktadır. War Childhood Museum ve Balkan Diskurs gibi girişimler, farklı etnik gruplar arasında daha az çatışmalı diyaloglar oluşturmayı ve geçmişi eleştirel bir bakışla yeniden yorumlamayı amaçlayan önemli platformlardır (Labonté, 2024).

Yugoslavya'nın dağılmış olması, bölgedeki etnik sorunların tamamen çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Yeni kurulan devletlerin her birinde azınlık gruplarının varlığını sürdürmesi, etnik şiddetin her an yeniden tetiklenebileceğine dair ciddi bir endişe yaratmaktadır. Bu riskin ortadan kaldırılması için hem siyaset biliminin sunduğu yapısal değişimlerin hem de uyumsuzluk çözümü literatüründeki ilişkisel yöntemlerin hayata geçirilmesi ve toplumsal bir uzlaşma zemini oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda; demokratik kurumların tahkimi, geniş tabanlı temsil imkânı sunan büyük koalisyonların inşası, kültürel hakların anayasal güvence altına alınması ve nispi temsil esaslı seçim sistemleri gibi yapısal reformlar, bölgedeki istikrarın sürdürülebilirliği açısından temel çözüm önerileri olarak öne çıkmaktadır (Çelik, 2011).

Politik psikoloji perspektifinden Bosna-Hersek'te kalıcı barışın tesisi ve toplumsal travmaların aşılması için sunulan çözüm önerileri hem bireysel hem de yapısal düzeyde köklü dönüşümleri içermektedir. Grupların geçmişle yüzleşerek karşılıklı empati kurması ve "öteki" olarak kodlanan grupların yeniden insan onuruna yaraşır bir şekilde değerlendirilmesi (rehumanization) gerekmektedir. Etnik aidiyetlerin üzerine çıkan, kapsayıcı ve ortak bir "üst kimlik" inşası, toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirecek en kritik adımdır. Bu noktada siyasi ve dini liderlerin ayrıştırıcı dilden kaçınması, medyanın ise bütünleştirici bir rol üstlenmesi hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, savaş suçlularının cezalandırılması ve kayıpların akibetinin netleşmesiyle toplumsal yasin hafifletilmesi, demokratikleşme ve yargı bağımsızlığının sağlanması barışın kalıcılığını destekleyecektir. Son olarak, Dayton Antlaşması ile kurulan ve işleyişi oldukça güç olan karmaşık devlet yapısının, güncel ihtiyaçlara cevap verecek şekilde anayasal reformlarla çağdaşlaştırılması, istikrarlı bir gelecek için önemlidir (Pir, 2022: 43- 44).

SONUÇ

Bu çalışma, Bosna Savaşı'nı yalnızca etnik ve siyasal bir çatışma olarak değil, büyük grup kimliklerinin travmatik hafıza üzerinden yeniden inşa edildiği psikopolitik bir süreç olarak ele almıştır. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde milliyetçiliğin yükselişi, kendiliğinden gelişen tarihsel husumetlerin kaçınılmaz sonucu olmaktan ziyade; siyasal seçkinler tarafından kolektif bellekteki travmaların, mitlerin ve sembollerin stratejik biçimde mobilize edilmesiyle şekillenmiştir. Özellikle Sırp siyasal söyleminde Kosova miti ve seçilmiş travmaların yeniden canlandırılması, büyük grup kimliğini birleştiren güçlü bir psikolojik araç işlevi görmüştür.

Bosna Savaşı'nda yaşanan sistematik şiddet, etnik temizlik, kültürel mirasın hedef alınması ve kitlesel tecavüzler, savaşın yalnızca toprak mücadelesi olmadığını; doğrudan bir halkın varlığına ve kimliğine yönelmiş ontolojik bir tehdit niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda travma, yalnızca bireysel bir deneyim olarak kalmamış; kolektif düzeyde içselleştirilmiş ve kuşaklar arası aktarım yoluyla kimliğin kurucu unsurlarından biri haline gelmiştir. Yasın tamamlanamaması ve geçmişin sürekli yeniden hatırlatılması, "öteki"nin tehditkâr bir figür olarak canlı tutulmasına zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın ulaştığı temel sonuç, etnik milliyetçiliğin yalnızca yapısal veya ekonomik faktörlerle açıklanamayacağı; kolektif hafızanın, duygusal yatırımların ve seçilmiş travmaların bu sürecin merkezinde yer aldığıdır. Bosna örneği, travmatik geçmişin siyasal söylem aracılığıyla yeniden üretildiğinde, toplumsal barışın kırılanlaştığını ve kimlik sınırlarının sertleştiğini göstermektedir. Bosna Savaşı'nda yaşanan travmatik deneyimlerin, savaş sonrası dönemde yalnızca geçmişe ait bir yıkım olarak kalmadığı; aksine kolektif kimliğin yeniden inşasında, "öteki"nin tehdit olarak kurgulanmasında ve etnik aidiyetlerin keskinleşmesinde aktif bir rol oynayan dinamik bir süreç haline geldiği değerlendirilebilir. Bu durum, etnik milliyetçiliğin yalnızca siyasal veya tarihsel faktörlerle değil, aynı zamanda kolektif travma ve bellek süreçleriyle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu nedenle kalıcı barışın tesisi, yalnızca anayasal ve kurumsal reformlarla değil; aynı zamanda kolektif yas süreçlerinin desteklenmesi, karşılıklı empatiyi mümkün kılan bir üst kimlik inşası ve travmatik anlatıların siyasal manipülasyondan arındırılmasıyla mümkün olacaktır. Aksi takdirde, bastırılmış ya da araçsallaştırılmış travmalar, yeni çatışmalar için her zaman potansiyel bir zemin üretmeye devam edecektir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı / Researchers' Contribution Rate Statement

Çalışma tek yazarlıdır.

Araştırmacıların Çatışma Beyanı / Researchers' Conflict of Interest Statement

Yazarlar, bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.

Araştırmacıların Etik Beyanı / Ethical Statement of Researchers

Yazar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmişlerdir. (Örnektir)

KAYNAKÇA

- Adaş, S., & Konuralp, E. (2020). Eski Yugoslavya'da Sırp milliyetçiliğinin tarihsel temelleri ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasına etkileri. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 107–139. <https://doi.org/10.32953/abad.755901>
- Anderson, B. (1995). *Hayalî cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev., 2. bs.). Metis Yayınları.
- Anderson, D. (1995). *The collapse of Yugoslavia: Background and summary*. <https://www.fransamaltngvongeusau.com/documents/cw/CH2/34.pdf>

- Andrighetto, L., Halabi, S., Kasic, A., Petrović, N., Prelić, N., Pecini, C., & Nadler, A. (2024). Institutional acknowledgement of the chosen trauma in the background of its denial: A field experiment across conflicting groups. *European Journal of Social Psychology*, 54(5), 1037–1049. <https://doi.org/10.1002/ejsp.3050>
- Audergon, A. (2004). Collective trauma: the nightmare of history. *Psychotherapy and politics international*, 2(1), 16-31
- Bağcı, H. (1992). Bosna-Hersek “Soğuk savaş sonrası anlaşmazlıklara giriş”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 257–279. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000057
- Balatekin, N., & Arslan, Y. (2017). Saraybosna’da kimlik üzerine: Bosna halkının aidiyet duygusuna dair dinamikler. *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 5–33.
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009). A sense of self-collective victimhood in intractable conflicts: Nature, antecedents, outcomes, and contexts. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229-258.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Harvard University Press.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin provokasyonu: Bölgeler, sorunlar – Yugoslavya. Birikim Yayınları*.
- Botcharova, O. (2001). Implementation of track two diplomacy: Developing a model of forgiveness and reconciliation. In R. G. Helmick & R. L. Petersen (Eds.), *Forgiveness and reconciliation: Religion, public policy, and conflict transformation* (pp. 279–304). Templeton Foundation Press.
- Bozkurt, G. S. (2010). Tito sonrası dönemde eski Yugoslavya bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(2), 51–95.
- Cottam, M., Mastors, E., Preston, T., & Dietz, B. (2017). *Siyaset psikolojisine giriş* (M. Şenol, Çev.). BB101 Yayınları.
- Çelik, A. B. (2011). Etnik çatışmaların çözümünde siyaset bilimi ve uyuşmazlık çözümü yaklaşımları. In N. Beriker (Ed.), *Çatışmadan uzlaşmaya: Kuramlar, süreçler ve uygulamalar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çevik, A. (2010). *Politik psikoloji*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Dalar, M. (2008). Dayton barış antlaşması ve Bosna Hersek’in geleceği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 91–123.
- Emgili, F. (2012). Bosna-Hersek trajedisinde (1992–1995) Türk birliği. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 21, 57–87.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve milliyetçilik* (E. Uşaklı, Çev.). Avesta Yayınları.
- Ertan, T. F. & Örs, O. (2018). Milliyetçiliğin müphemliği: Milliyetçilik nedir? *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62), 39–84. https://doi.org/10.1501/Tite_00000000493
- Freud, S. (2010). *Civilization and its discontents*. W. W. Norton.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.

- Glenny, M. (2018). *Yugoslavya: Büyük çöküş*. Yapı Kredi Yayınları.
- Güler, T., Emiroğlu, H., & Bayram, M. (2019). Yugoslavya'nın dağılma sürecinin araçsal bir yaklaşımla analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1278–1293. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.563419>
- Gün, D. (2024). Batı Balkanlar'da ulusçuluk süreci ve Bosna-Hersek. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 163–174. <https://doi.org/10.47948/efad.1575717>
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Handžić Ferović, A. (2020). Cultural dimension of remembering genocide in Srebrenica. *Hum: Journal of the Faculty of Humanities and Social Sciences University of Mostar*, 15(23), 153–169. <https://doi.org/10.47960/2303-7431.23.2020.153>
- Herder, J. G. (2020). *Tarih felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence—from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- Honig, J. W., & Both, N. (1996). *Srebrenica: Record of a war crime*. Penguin Books.
- Houghton, D. P. (2018). *Siyaset psikolojisi: Durumlar, bireyler, olaylar*. Bilge Kültür Sanat.
- Kansu, A. F., & Tarhan, N. (2018). Politik Psikoloji ve Politik Öz-Yeterlik. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 1-18.
- Karakuş, Y. (2023). Balkanlarda güvensizlik ve çatışma profili olan bir ülke: "Bosna-Hersek'in değişmeyen kaosu". *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 26–40.
- Kaufman, S. J. (2001). *Modern hatreds: The symbolic politics of ethnic war*. Cornell University Press.
- Kelleci, T. (2017). Cinsiyetçi milliyetçilik ve savaşlarda cinsel şiddetin kullanımı: Bosna örneği. *Alternatif Politika*, 9(3), 409–441.
- Kokurcan, A., & Özsan, H. H. (2012). Travma kavramının psikiyatri tarihindeki seyri. *Kriz Dergisi*, 20(1), 19–24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000330
- Labonté, V. (2024/2025). Media memory activism in post-conflict Bosnia-Herzegovina. *Memory Studies*, 18(4). <https://doi.org/10.1177/17506980241270857>
- Mack, J. E. (2008). Önsöz. In V. D. Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve uyum çatışan iki etnik grubun psikanalitik tarihi* (ss. IX–XXII). Everest Yayınları.
- McDoom, O. S. (2012). The psychology of threat in intergroup conflict: Emotions, rationality, and opportunity in the Rwandan genocide. *International Security*, 37(2), 119–155. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00100
- Mijić, A. (2021). Identity, ethnic boundaries, and collective victimhood: Analysing strategies of self-victimisation in postwar Bosnia-Herzegovina. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 28(4), 472–491. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2020.1748348>
- Özkan, B. (2014). Bosna'da kalıcı barış mümkün mü? *Bilge Strateji*, 6(10), 63–84.

- Özkırmı, U. (2015). Milliyetçilik kuramları. Doğu Batı Yayınları.
- Pir, N. (2022). Socio-psychological factors leading to ethnic group conflicts: A review of the Bosnian genocide. *Politik Psikoloji Dergisi*, 2(2), 27–47.
- Polat, F. (2023). Siyasal davranışın psikolojisi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Rusinow, D. (2010). Yugoslavya'nın parçalanmasında ve iç savaş'ta Osmanlı mirası. In C. L. Brown (Ed.), *İmparatorluk mirası. İletişim Yayınları*.
- Rüma, İ. (2008). Uluslararası toplum ve egemenlik: Bosna Hersek örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 237–272. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002059
- Sadoğlu, H. (2016). Balkanlar'da milliyetçilik ve din. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1–10. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2016.2.1.01>
- Sancaktar, C. (2008). 1980 sonrası Yugoslavya'da Sırp ve Hırvat milliyetçiliği. *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim*, 89–121. Tekirdağ, Türkiye.
- Sandal Önal, E. (2015). Etnik çatışma, ırkçılık ve soykırım, In Ö. D. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi*. Nobel.
- Searle-White, J. (2001). *The psychology of nationalism*. New York: Palgrave.
- Semericioğlu, H. (2017). Bosna Hersek'te yaşanan Boşnak-Sırp çatışmasının analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1339–1360. <https://doi.org/10.17755/esosder.286657>
- Smith, A. D. (2016). Milli kimlik (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Subay, Ö. Ö. (2025). Psikanalitik yaklaşımla milliyetçilik psikolojisi bağlamında Türk-Yunan kimliği: 6/7 Eylül olayları. *Beykoz Akademi Dergisi*, 13(1), 537–568. <https://doi.org/10.14514/beykozad.1556420>
- Šehagić, M. (2016). How a collective trauma influences ethno-religious relations of adolescents in present-day Sarajevo, Bosnia-Herzegovina. *Social Inclusion*, 4(2), 52–61. <https://doi.org/10.17645/si.v4i2.497>
- Tiltak, M. (2015). Emotions and their manipulation in ethnic conflicts: Cases of Rwanda and Bosnia (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tugay, B., & Duran, H. (2021). Etnik çatışmalar ve barış çalışmaları üzerine politik psikolojik bir inceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 463–488.
- Tutu, E. R. (2023). Kimlik inşasında tarihsel travmalar. *Lapseki MYO Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 28–39.
- Türbedar, E. (2021). Bosna-Hersek'te milliyetçi söylemlerin tehlikeli yükselişi. *ANKARAD*, 2(4), 425–456.
- Türkeş, M., Rüma, Ş. İ., Akşit, S., & Açar, D. A. (2012). Kriz sarmalında Bosna-Hersek: Devlet krizi (DPF 2012-RR 02). Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu
- Volkan, V. D. (1997). *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. Farrar, Straus and Giroux.

- Volkan, V. D. (2000). Traumatized societies and psychological care. *Mind and Human Interaction*, 11(3), 177–194.
- Volkan, V. D. (2002). Bosnia-Herzegovina: Chosen trauma and its transgenerational transmission. M. Shatzmiller (Ed.), *Islam and Bosnia: Conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states içinde* (ss. 86–97). McGill-Queen's University Press. <https://doi.org/10.1515/9780773570092-008>
- Volkan, V. D. (2004). *Blind trust: Large groups and their leaders in times of crisis and terror*. Pitchstone Publishing.
- Volkan, V. D. (2008). *Kimlik adına öldürmek*. Everest Yayınları.
- Volkan, V. D. (2015). Büyük grup kimliği ve barışı sağlama. In Ö. D. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi*. Nobel.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi. *Kaygı*, 20, 225–237.
- Yoder, C. P. (2005). *The little book of trauma healing: When violence strikes and community security is threatened*. Good Books.
- Zara, A. (2018). Kolektif travma döngüsü: Kolektif travmalarda uzlaşma, bağışlama ve onarıcı adaletin iyileştirici rolü. *Klinik Psikiyatri*, 21(3), 301–311. <https://doi.org/10.5505/kpd.2018.36449>
- Zupançič, A. (2022). *Neden psikanaliz?*. Metis Yayınları.